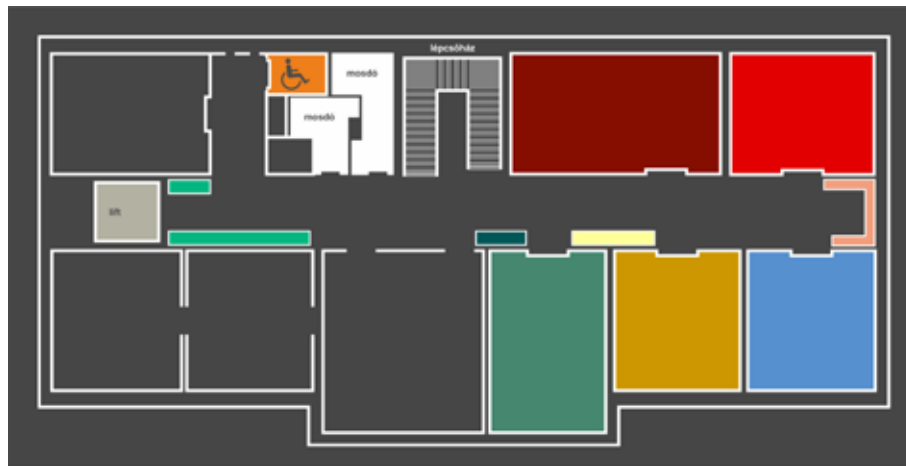
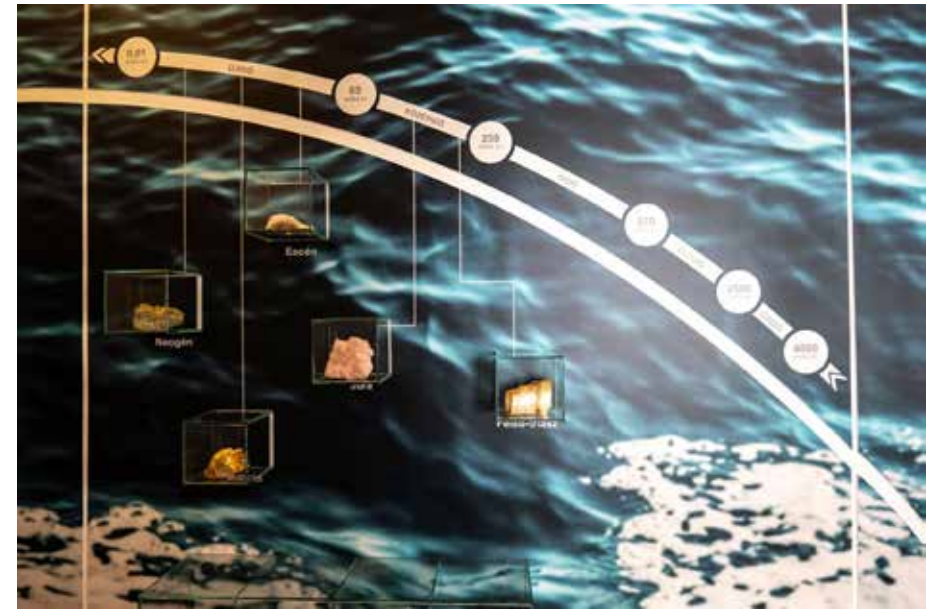

BIHARI MŰZEUM
BERETTYÓÚJFALU

Berettyóújfalu, 2021

Ős-kő-művek

Az ország felszínének legnagyobb részét pliocén (5,3–2,58 millió évvel ezelőtt), pleisztocén (2,58 millió évvel ezelőtt kezdődött és 11 700 évvel ezelőtt ért véget) és holocén (11 700 évtől számítva, napjainkig) üledékek alkotják. A felszínt alkotó hegységeink – a magmás tevékenységek hírmondói – között találhatunk karbon, perm, mezozoos és harmadidőszaki képződményeket, amelyek kora egészen 358 millió évtől 2,58 millió évre tehetőek.

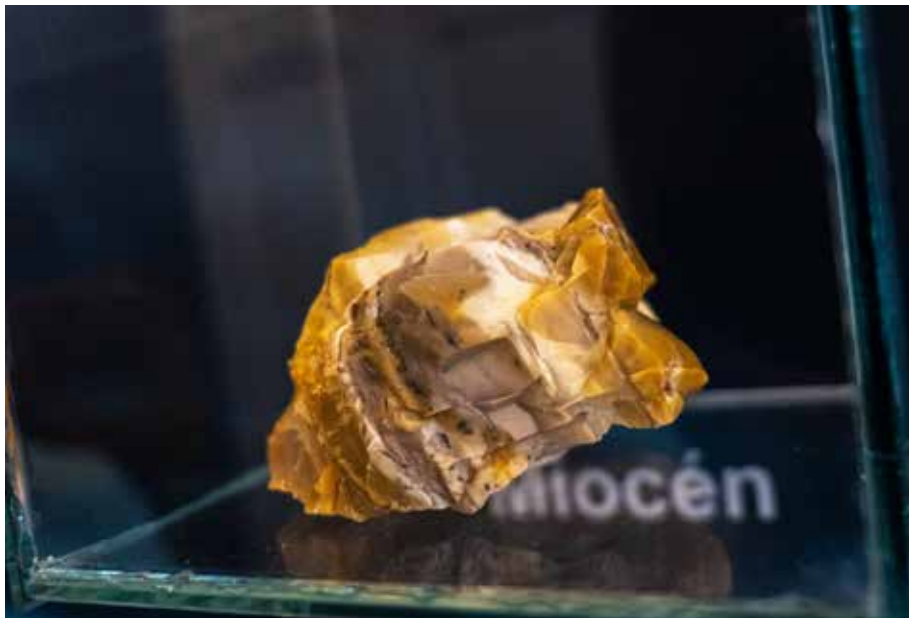
A mezozoikum (vagy középidő) előtti, 251,9 millió évnél idősebb képződményeinkből inkább egyfajta utókristályosodási fázisban létrejött ásványtársulásokat figyelhetünk meg, különféle ércekkel összekapcsolódva. Ezekhez olyan ásványok tartoznak, mint a fluoritok (CaF_2), vagy a biotitok.

Az ásványaink száma a mezozoikum (251,9 millió évtől 66 millió évig) kezdetétől jelentősen megnőtt. Ilyenek például a jura időszaki mangán (Mn), rodokrozit (MnCO_3), vagy a triász korú gipszek ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$), kalcitok (CaCO_3).

Ásványtani szempontból a legjelentősebb földtörténeti korszak a harmadidőszak (66–2,58 millió évvel ezelőtt), ezen belül a miocén (23–5,3 millió évvel ezelőtt) vulkanizmusa. A legtöbb ásványunk ebben az időszakban alakult ki, mindenféle kvarcváltozatok (kvarc, ametiszt, hegyikristály, kalcedon, jaspis,

achát-félék) és egyéb ásványok, mint például az opálok (faopál, tűzopál, májopál, nemesopál) vagy barit (BaSO_4) megjelenése jellemző erre az időszakra. A Bihari Múzeum természettudományi gyűjteményének nagyobb része ebből a földtörténeti korból származik, főleg az Északi-középhegység tagjaiból és a jelenlegi országhatárok által bezárt területről kerültek elő, de előfordulnak erdélyi leletek is, ilyenek például az opálváltozatok, a nagybányai leletek, végül, de nem utolsósorban a méltán híres kapnikbányai ásványok.

Az ásvány a földkéreg szilárd, homogén, természetes eredetű építőköve, határozott kémiai összetétellel és térrácsszerkezettel rendelkező, többnyire kristályos állapotú, földtani folyamatok során képződött, szilárd halmazállapotú vegyület, amely hazánkban, kiterjesztve a történelmi határainkig, számos fajjal rendelkezik.

A neolitikum (újkőkorszak) időszaka a Berettyó mentén

Az újkőkorszak, más néven neolitikum időszaka az Alföld keleti részén, azon belül a Berettyó-völgy térségében mintegy másfél ezer éven keresztül virágzott. Az újkőkorszak, ahogyan már az elnevezése is rámutat, a kőkorszak utolsó, változásokkal tarkított időszakának számított. Egy olyan modernizációs folyamat, melyben a vadászás, gyűjtögetés és faszerszámok használatának kőkorszaki életformáját a földművelés, növénytermesztés, állattenyésztés és fémalapú eszközök használata váltotta fel. Az addig pattintással megmunkált kőeszközök helyébe a csiszolás módszere lépett, és ezen technológiai előrelépés miatt nevezik napjainkban is előszeretettel az újkőkorszakot „csiszoltkőkorszaknak”. A neolitikum időszaka elsősorban nem egy korszakot jelöl, annál inkább viselkedési és kulturális átalakulást, mely minden egyes régió természeti adottságaitól függően ment végbe.

Bihar területének első növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozó lakói – a Körös kultúra népe – Kr. e. 6000–5500 között, a korai neolitikum időszakában érkeztek. A több mint másfél ezer éves időszak társadalmi átalakulás szempontjából több lényeges szakaszra is bontható. A korai neolitikum kezdetén a gabonafélék termesztése dominált, míg a középső neolitikum ciklusába átlépve (Kr. e. 5500–4900) – az alföldi vonaldíszes kerámia-kultúrájának időszakában – a háziasított szarvasmarha őse, az őstulok tenyésztése

volt meghatározó. A késői neolitikum, a Tisza- Herpály kultúra időszakában (Kr. e. 4900-4500) az intenzív mezőgazdaság hatására, a hosszabb ideig egy helyben lakás eredményeként alakul ki a réteges településforma, a tell településtípus. A korszak legfontosabb régészeti lelőhelyei a térségben Berettyóújfalu Nagy-Bócs dűlő, Herpály-Földvárhalom, Berettyószentmárton-Szilhalom, Korhány-halom, Morotva part, Erdő-halom, Berta-domb, Szentpéterszeg-Kovadomb, Bojt-Pér domb, Zsáka-Kastélydomb, Darvas-Kisbogárczóhalom területeken találhatóak. Az újkőkori kiállításban látható rekonstruált tárgyak az említett lelőhelyeken való eddigi ásatási munkák eredményeként kerülhettek bemutatásra.

A népvándorlás korának emlékei

A római császárkor időszakában (1-4. század) az Alföldet a keletről érkező iráni eredetű szarmata (jazig) törzsek népesítették be, majd a hunok tartották irányításuk alatt a területet, végül Attila halála után korábbi szövetségeseik, a gepidák. Ennek a korszaknak az emléke az országosan is egyedülálló leletnek számító herpályi pajzsdudor. Az eredetileg a fapajzs közepére kívülről ráerősített, aranyozott ezüstlemezzel borított bronz pajzsdudor felületét domborítással készített, mitikus állatalakok díszítik.

Ugyancsak egyedülálló a térségben az a közel 200 síros gepida temető és a hozzá tartozó falu, amelyet Berettyóújfalu és Szentpéterszeg között félúton, a Papp-zug és Somota-dűlő nevű határreszeken tártak fel. A kirabolt sírokban

csak kevés fegyver, a viselet elemei és a halottnak útravalóul adott élelem edényei maradtak meg. A temető középső részébe beásott tucatnyi avar sír arról árulkodik, hogy a gepidákat 568-ban legyőző ázsiai népcsoport tagjai is ugyanitt élhettek és temetkeztek.

Egy kelet felől érkező újabb nagyobb avar betelepülési hullámhoz köthető annak a népességnek a faluhelye és temetője, melyet a várostól délre, a Nagy-Bócs-dűlőben tártak fel. A lelőhelyen 42 avar kori temetkezés került elő a 7-8, illetve a 8-9. századból: egy kisebb közösség viszonylag hosszabb ideig használt családi temetője lehetett. A hozzá tartozó falut majd félszáz egykori veremház, gödör és kút, illetve szokatlanul sok árok alkotta.

A honfoglalás korából (895-től a 10. századig) magányos sírok és kis sírszámú temetők ismertek a környéken. A három magányos temetkezés mindegyike férfi, akiket veretes övükkel és lószerszámaikkal temettek el. A Nagy-Bócs-dűlőn eltemetett férfi mellett ott volt tarsolya, nyílvesszőkkel teli tegeze és íja, és a mellé helyezett, részlegesen eltemetett hátsólova is. 10-11. századi köznépi temetőt Bakonszeg Kovácsi-pusztá nevé határából ismerünk, melynek halottjait kéttagú csüngők, hajkarikák, nyakperek és egyszerű bronz ékszerek ékesítették.

Régiékből Újfalú

Árpád-kori települések Berettyóújfalu területén

Berettyóújfalu Árpád-kori történetét – ahogy a Magyar Királyságét is – az apró települések sűrű hálózata jellemezte. A Berettyó folyó két partján, pár kilométeres távolságban egymástól csupán tucatnyi telekből álló falvakat találhatunk, amelyek laza szomszédi viszonyban éltek. Berettyóújfalu – és az 1970-ben vele egyesített Berettyószentmárton – mai közigazgatási területén, vagy ahhoz szorosan kapcsolódva, mintegy tucatnyi elődtelepülést említhetünk meg. A Berettyó két partján számolatlanul bukkannak fel a mára már a feledés homályába vesző falvak. Az északi parton Újfalú, Herpály, Szentdemeter, Szentkozmadamján, Kengyel, Palocsa, Andaháza, Mácsó és Inke tűnik fel a szemünk előtt, amelyek rövidebb-hosszabb ideig léteztek a 11-14. század időszakában. A folyó déli partján Bolcs, Szentmárton, Újlak és egy kicsivel arrébb Nyék és Szomajom neve kerül elő a régi térképeket és oklevelek böngészve. Az északi parton Herpály, a déli parton Bolcs volt a kiemelkedő, vezető szerepet betöltő falu, birtok. Az előbbi köré egy uradalmat is szerveztek a környék urai, Bolcs pedig a 15. század végéig jelentős szerepet töltött be a térség kereskedelmében, köszönhetően annak, hogy a folyón átívelő hidak

ehhez a településhez tartoztak. Mátyás király még vásártartási jogot is adományozott Bolcsnak, de a fejlődésben megrekedő birtok – Herpályal együtt – eltűnt a történelem süllyesztőjében és később mint Újfalú és Szentmárton határába beolvadó földterületként éltek tovább, amiről már csak a határnevek árulkodnak az utókornak.

Az Árpád-korban itt élő emberek – a tekintélyes területet elfoglaló vízjárás miatt – azokat a szárazon maradt földdarabokat – fokokat – tudták rendszeresen művelni, amelyeket fekvésük, termékenységük és művelhetőségi feltételeik engedtek. A vizek által gyakrabban járt területeket használták legelőnek, illetve kaszálónak. A korabeli falvak inkább lazán csoportosuló, könnyűszerkezetű házakból álló lakhelyeket takartak, amelyeket akár egyik percről a másikra hátra lehetett hagyni, majd a vész, csapás elmúltával újratelepíteni, vagy egy kicsit arrébb egy friss települést életre hívni.

A herpályi Csonkatorony

A herpályi monostortemplomból – mai ismert nevén Csonkatorony – megmaradt, mára műemlékké nyilvánított egyetlen déli torony Berettyóújfalú keleti határában, a Klastrom-domb nevű dűlőben áll. A földterület 1844 óta a Tardy család birtokát képezte, akiknek a tevékenységével szorosan összefonódott a templom maradványainak további sorsa.

A templomromról szóló első híradások 1806-ból Kereszturi József Alajos történész tanártól származnak, aki a két torony mellett még a templomhajó és a kápolna álló falmaradványait is láthatta. Tőle tudjuk azt is, hogy az épületet egykor vizesárok vette körül. A hármassánc, valamint annak a hídnak a két korhadó állapotban levő erős tölgyoszlopa, mely a falut kötötte össze a monostorral, még 1896-ban is jól látszódtak, noha a mély árkokat a földbirtokos Tardy Elek 1858 körül behúzatta. A még álló falmaradványok sorsa sem alakult jól: 1842-ben a 12 méter magasán álló északi tornyot életveszélyesnek ítélték, ezért lebontatták, tégláit pedig beépítették a berettyóújfalú református templom orgonájának alapozásába. 1854-ben a déli torony felső emelete került olyan állapotba, hogy annak ledőlésétől tartottak, ezért inkább lehordatták, de előtte a birtokos még készíttetett róla egy vízfestményt. A már említett 1858-as tereprendezés során pedig a még megmaradt falmaradványok is elenyésztek, tégláikat elhordták, alapjait betemette a föld. Ekkor alakult ki a ma ismert kép a magányosan álló, csonka toronyról. 1878 őszén a kor híres régésze, Römer Flóris látogatta meg a romot, melynek nyomán nemcsak az első hiteles, szakmai alapú leírása született meg a romnak, de ásatást is tervezett végezni a közeli jövőben. Útjára elkísérte Storno Ferenc festőművész is, aki szintén leraj-

zolta a torony akkori állapotát. A tervezett ásatásra végül a romok rossz állapota miatt került sor: először a földbirtokos Tardy Sándor kezdeményezésére 1899 őszén, majd 1902 telén a Biharvármegyei Régészeti és Történelmi Egylet megbízásából Zsák Adolf vezetésével. Városi összefogással és a birtokos Tardy család hathatós segítségével az első állagmegóvási munkákat is: a hiányokat kiegészítették és felfalazták, a tornyot tetővel látták el. 1940-re a torony állapota ismét romlani kezdett, 1944-ben pedig találat is érte, ami végzetes pusztításokat végzett nemcsak a tetőzetten, de az emelet egész északi, szinte a teljes nyugati falán, valamint a délkeleti sarokrészen. 1959-ben társadalmi összefogással helyreállították a végnapjait élő templomtornyot. A templom teljes feltárására és az építészeti részletek dokumentálására, valamint ezzel párhuzamosan a romok bemutatására is alkalmas helyreállítási munkálatokra 1972 és 1976 között került sor. Az utolsó évben a monostor déli falán kívül eső területen 28 téglakeretes, bolygatott sírt tártak fel, melyeknek sírföldjéből 9–12. századi kerámiatöredékek kerültek elő. Egy bolygatatlan női temetkezésben az elhunyt jobb kezébe egy II. Géza- (1141–1162) dénárt helyeztek, ami a templom 12. század közepe utáni építését bizonyítja. A templom történetéről alig vannak forrásaink. Annyi sejthető, hogy a tatárjárás idején véglegesen elpusztult. Az 1972–76 között zajlott helyreállítási, feltárási és kutatási munkák eredményeként egy háromhajós, egyenes szentélyzáródású, reprezentatív, nyugati toronypáros nagyméretű kolostortemplom alaprajza tűnt elő a feltáró és helyreállító szakembereknek. Sajnos a székesegyház elpusztult, de Biharban található a Csonkatorony legközelebbi párhuzama is, a szintén csak magányos torzóként fennmaradt belényesszentmiklósi torony, ami mind építőanyagát, mind falazatának, ablakainak kialakítását, mind tagolását tekintve egyezést mutat. Az alaprajzzal kapcsolatos építészettörténeti párhuzamok és a monostortól délre fekvő kis temető helye, a téglakeretes temetkezési szokás és az itt eltemetett nő kezében talált dénár alapján a herpályi monostor építési ideje 1170–1220 közé tehető. Építésével kapcsolatban elsősorban a bencések és a premonstreiek jöhetnek számításba. A monostortemplom alapítójáról, az építető személyéről, vagy a monostorban egykor élt szerzetesek rendi hovatartozását illetően az elmúlt évtizedekben nem kerültek napvilágra a kutatás számára meghatározó, értékelhető újabb adatok.

Hajdúk, hajdúvárosok, Derecskei uradalom

A 17. század elején a Bocskai István nevével fémjelzett felkelés során az ekkor már hajdúként emlegetett fegyveres társadalmi csoport döntő befolyásra tett szert, mint Bocskai és a későbbi erdélyi fejedelmek fegyverforgató közössége. Az erdélyi fejedelmek először a Szabolcs vármegyéhez tartozó településekre,

majd Bihar vármegyébe telepítették a hajdúk csoportjait, akiket a mindenkori nagyváradi parancsnok hívott harcra. A váradi vár körül kialakult védelmi gyűrű, amit a hajdútelepülések alkottak, egyik láncszeme lett Berettyóújfalu is, amikor 1608-ban Báthory Gábor fejedelem Nadányi Gergely kapitánynak és száz katonájának adományozta Berettyóújfalu és Szentkozma birtokrészeket. A beilleszkedés nem minden esetben ment zökkenőmentesen, a régi lakók nem részesültek azokból a kiváltságokból, amelyeket a hajdúk kaptak. Az összezsísolódáshoz több mint száz év kellett és egy olyan körülmény, ami minden itt élő emberre kihatott. A török visszafoglaló háborúk (1683–1699) vége felé az egyre jobban kiépülő adminisztráció kétségbe vonta azokat a kiváltságokat, amelyeket a hajdúk lakta városok nyertek el az erdélyi fejedelmektől és amelyeket több alkalommal a magyar király is megerősített. A privilegizált területek (jászok, kunok, hajdúk) egyre nagyobb nyomás alá kerültek és az 1700-as évek elején sorra veszítették el azokat a mentességeket, amelyeket katonáskodásukért cserébe kaptak. Erre a sorsra jutott a bihari hajdúvárosok nagyobb része is, amelyek közül több mint egy tucat – köztük Berettyóújfalu is – Esterházy Pál nádor kezébe került, az elmaradt nádori fizetéséért cserébe. A hajdúvárosok sokáig sérelmezték jogaik elvesztését, nem csoda, hogy az elsők között fogtak fegyvert II. Rákóczi Ferenc oldalán. A vesztes szabadságharcot követően minden remény elszállt azzal kapcsolatban, hogy régi fényükben tündökölhessenek ezek a települések. Az Esterházy család derecskei uradalmához tartozó egykori hajdúvárosok csak a 19. század második felében, 1865-ben, tudtak megszabadulni a számukra terhes léttől. Az uradalom megszűnését követően sem állhatott vissza a régi világ, a kiegyezést követő közigazgatási rendelkezések az egykori mezővárosokat nagyközségi, községi szintre sorolta be, elvesztve minden korábbi kiváltságot, beillesztve őket az ország szövetébe.

Nadányi Gergely

1608. május 23-án Báthory Gábor erdélyi fejedelem Nadányi Gergelynek és száz katonájának adományozta Újfalu és Szentkozma birtokrészeket, amelyek a Horváth család magszakadása (kihalása) miatt visszakerültek a fejedelem kezébe. Körösladányi Nadányi Gergely csillaga gyorsan emelkedett, több birtokadomány is köthető a nevéhez, amelyeket érdemeiért cserébe kapott Báthorytól. Nadányi Gergely sorsa a lendületes emelkedést követően hirtelen a mélybe zuhant: 1613-ban részt vett abban a merényletben, amely a fejedelem ellen irányult és Báthory meggyilkolásával végződött a közeli Nagyvárad mellett. Az orvgyilkosok ezt követően az erdélyi országgyűlésre mentek, ahol jutalmat reméltek tettükért, de ott csak a halál várta az összeesküvőket.

Kádár István, Kádár vitéz

Borosjenői Kádár István végvári katonaként szolgált a nemesi előnevét adó településen, ahol édesapjával és testvéreivel II. Rákóczi György erdélyi fejedelem hűséges embereinek számítottak. A II. Rákóczi György által indított és szerencsétlenül végződött lengyelországi hadjárat következtében az addig meglehetősen nyugalomban élő Erdély és a partiumi területek a török büntetésével néztek szembe. A káoszba fulladó erdélyi belpolitika, a váltakozó államfők nem tudták stabilizálni a török vazallus helyzetét az Oszmán Birodalom pedig büntetett. Az ellenállásra berendezkedő, hú hajdúhoz Váradra és Biharba visszahúzódó Rákóczi kénytelen volt végig nézni, ahogy a törökökkel érkező tatárok kifosztják, feldúlják az országot. Kádár Istvánt és kétszáz katonáját is egy ilyen rablószereg ellen küldte ki a Berettyóhoz Újfalu mellé, hogy megakadályozzák a tatárok átkelését a folyón. 1658. szeptember 20. és 23. között küzdöttek a többszörös túlerővel szemben a magyar katonák, de nem tudták megállítani az ellenséget. Kádár Istvánt több nyílvesző is eltalálta, a legenda szerint holttestét lova a mai Kádár utcán keresztül Bakonszegig húzta, ahol később örök nyugalomra lelt.

Zöld Marci

„Él, mint Marci Hevesen.” Az ismert közmondásnak valós magvát egy Berettyóújfaluból származó, 1709 körül született betyár, Zöld Márton, élete adja. A nemesi családba született Márton fiatalkorától fogva feszegette a határokat, több esetben is renitens módon viselkedett: ivott, verekedett, fenyegetőzött, káromkodott. Az alma nem esett messze a fájától, a Zöld család tagjai rendszeres látogatói voltak a bihari települések börtöncelláinak. A forrófejű Marci még derék nemes módjára részt vett az 1809-es nemesi felkelésben, amelyet az Osztrák Császárságra törő Napóleon ellen hirdettek meg, de ezt követően

hol a börtönben, hol a büntetésként szolgáló kényszerkatonaság kelepcejébe találjuk. Többszöri próbálkozást követően 1815 karácsonján sikerült végleg megszöknie társával, Kovács Imrével, a katonaság kötelékéből és ezt követően Hevestől – él, mint Marci Hevesen – Ugocsaig fosztogattak és raboltak. A következő évben csatlakoztak egy másik híres betyár, Palatinszky Pista, bandájához és még hevesebben dúlták a környéket. A rend őrei, a persecutor-ok, árkon-bokron keresztül üldözték a zsványokat, de Zöld Marcinak mindig sikerült elmenekülni a bilincs elől. A 1816 novemberében először Palatinszky Pista, majd Kapus Miska és végül az Öcsödön bujkáló Marci került a karhatalom kezére. A három haramia számára nem volt kegyelem: a Törökszentmiklóson összeülő bíróság halálra ítélte mindegyik bűnöst és 1816. december 6-án a fegyverneki pusztán felakasztották őket.

Berettyóújfalu a dualizmusban. A városiasodás évtizedei

Berettyóújfalu történetét tekintve a dualizmus több mint ötvenéves korszaka kiemelkedő időszakként számított. Ezekben az évtizedekben a település jelentős fejlődésen ment keresztül, előnyös természeti fekvésére építve elsősorban kereskedelme, arculata és szellemi életének megerősödése emelte a korszak derekára regionális központtá. Ezt az folyamatot, megnevezve egyúttal a korszak legfontosabb célkitűzését, joggal nevezik Berettyóújfalu a „városiasodás” éveinek.

Az 1871-es településrendezési törvény Berettyóújfalut mezővárosi státuszából nagyközséggé sorolta át, ami elsősorban a városi kinevezésre számító helyi vezető- és értelmiségi réteg köreiben keltett csalódást. Ez a kisebb pofon ugyanakkor nem változtatott a település jövőbeli irányvonalán, amit a sárréti térség vezető szerepében láttak kibontakozni. A település súlyának, befolyásának növelését elsősorban közhivatalok és intézmények Berettyóújfalu való helyezésén keresztül kívánták megvalósítani.

1875-ben már emeletes városháza, járásbíróház és adóhivatal is működik a községben. 1883-tól a járásbíróházot telekkönyvi hatósági jogkörrel ruházzák fel, szintén ettől az évtől kezdve a főszolgabíró és a csendbíró is Berettyóújfalu helyezi át székhelyét. Egy évvel később a vármegyei közigazgatás átszervezésének eredményeként Bihar új 13 járása között a „Berettyóújfalu járás” központjaként találjuk a települést. A berettyóújfalu hetivásároknak már évekkel a kiegyezés előtt is súlyponti szerepük volt a térségben, ami a korszak végére a közigazgatás mellett gazdasági szempontból is járásközponttá emelte a nagyközséget. A pénzügyintézetek közül az 1870-ben alapított Sárréti Takarékpénztár és Sárréti Népbank tartotta fiókját a településen. Az 1870-es évektől a szellemi élet is felpezsdült, 1874-től indult útjára a Bihar megyei Községi Értesítő, névváltoztatása után 1875-től pedig a Sárrét című újság, mely kisebb-nagyobb szünetek és névmódosítások kíséretében egészen 1918-ig tájékoztatta a régió lakosságát a közéletéről.

Egy korszakos közzszolga: Kerekes Gyula

Kerekes Gyula több mint négy évtizedes jegyzői szolgálatával városunk történetének egyik leghosszabb ideig hivatalban lévő köztisztviselője volt. Berettyóújfalu pályafutása 1873. augusztus 31-én indult aljegyzői státuszban, majd hivatásának ranglétráját bejárva egy bő évtizeddel később már községi jegyzőként tevékenykedett, 1903-ban pedig már főjegyzői minőségben látta el feladatát. A közéletben való jelenléte szakmája iránti elhivatottságán túl lokálpatriotizmusában is megnyilvánult: jegyzői munkássága mellett elsősorban a település gazdasági életében való aktív részvételével járult hozzá Berettyóújfalu fejlődéséhez. A vármegye törvényhatósági bizottságának tagjaként Bihar politikai életében is igyekezett részt vállalni. 1905-ben az általa szerkesztett „Határidő Napló”, a jegyzők munkáját segíteni hivatott szakmai útmutató használatát az alispán a vármegye minden jegyzőjének figyelmébe ajánlotta. Jól példázza népszerűségét az I. világháború utáni évtizedekben elterjedt legenda, mely második gyermekével, Ferencel kapcsolatos. Kerekes Ferenc, a Magyar Királyi debreceni 3. Honvéd gyalogezred hadnagya – aki a

galíciai fronton való bátor helyállása miatt kitüntetésben is részesült – 1915. január 16-án hunyt el végkimerültségben a debreceni császári és királyi tartalékkórházban. A történet szerint az elhunyt katona református templomban felállított ravatalánál a jegyző iránti tiszteletadás és szolidaritás okán annyi ember zsúfolódott össze, hogy leszakadt a templom karzata. Ma már tudjuk, ez a legenda mindössze jóindulatú pletyka volt csupán, mindenesetre a történet évtizedeken keresztül masszívan tartotta magát a lakosság körében.

1913. december 8-án ünnepelték szolgálatának 40 éves jubileumát, köszöntésére Budapestről és a vármegye minden részéről érkeztek díszvendégek, az eseményről többek között az országos napilap, a Tolnai Világlapja is kiküldött tudósítóval számolt be. Évszázadon átívelő karrierjét 1915 decemberében való nyugállományba vonulással fejezte be.

Berettyóújfalu a 20. század elején

Berettyóújfalu a 20. század első éveiben egy jelentős fejlődésen keresztülment, városiasodó település képét festette. Ez a tendencia mindenekelőtt a népességszám-gyarapodásban érhető tetten: a nagyközség lakossága a korszak kezdetén 5000 fő volt, ami 1913-ra megduplázódott. A közintézmények létesítése, a gazdaság és sajtó fellendülése a szellemi és kulturális élet kialakulását is felgyorsította, ami elsősorban társadalmi szervezetek megalakulásában mutatkozott meg. A társadalom széles rétegét képviselő szervezetek és egyletek közül a legjelentősebbnek a Sárreői Jótékony Nőegylet, az Izraelita Jótékony Nőegylet, a Polgári Kör, a Sárreői Népdalkör, a Tűzoltó Egylet és az 1911-ben Berettyóújfalu fogorvosa, a sportklubok alakításában jeleskedő Kiss Antal irányításával alapított sportegyesület, a BUSE (Berettyóújfalu Sport Egylet) számítottak. A lakosságszám növekedésével az oktatási intézmények száma is párhuzamosan emelkedett. 1914-ben a nagyközség egy kisdédóvóval, kilenc református, egy katolikus és egy izraelita népiskolával, egy iparostanonc és egy gazdasági népiskolával, valamint egy polgári fiúiskolával rendelkezett, ami Bihari és országos tekintetben is jó eredménynek számított. A 20. század első éveiben az orvosi létszám is növekedett, 1908-ban két községi orvos, egy magánorvos és egy fogász szolgált a településen. A kor legsúlyosabb népbetegségének számító tüdőbaj elleni védekezés jegyében 1913. december 1-jén átadták a Sárreői Tüdővész Ellen Védekező Egyesület berettyóújfaluai gondozóintézetét, mely a település első államilag szervezett egészségügyi intézménye volt. A közigazgatásban való utolsó jelentős innovációs lépést a régi utcanevek 1901-ben történő lecserélése jelentette. A település értelmisége szívügyének tekintette a gyűjtőnevekként funkcionáló, utcák helyett utcarendszereket

jelölő régi nevek helyett új utcanevek bevezetését, mint egy modern település alapvető jellemzőjét. Berettyóújfalu fejlődését az 1914-ben kitört I. világháború szakította félbe. Nem kérdés, a nagyközség életében a korszak bő négy évtizede sikertörténetnek számít, a róla elnevezett járásban Berettyóújfalu valódi központtá formálódott.

Osváth Pál (1831-1908)

A székely származású Osváth Pál családja a XVIII. században került Berettyóújfaluuba, ahol családja két nemesi kúriával rendelkezett. Tanulmányait a derecskei gimnáziumban kezdte, majd a debreceni egyetemen jogot és bölcsészetet hallgatott. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején honvédként szolgált, a Világosi fegyverletétel után a Sárreőn bujdosott. Itt rejtőzködése alatt ismerte meg a térség betyárvilágát és zsványtanyáit. 1851-ben Berettyószentmárton jegyzőjévé nevezték ki, ugyanebben az évben megházasodott. Nyolc évnyi jegyzői hivatását igyekezett minél aktívabban kihasználni, többek között új községházat, jegyzői lakot és iskolát építtetett, a szellemi élet megalapozására olvasóegylet és könyvtár alapításában is részt vállalt. Jegyzői feladata mellett földbirtokos, gazdatiszt és vállalkozó. 1859-től új megbízatást kap, a bűnözéstől és agresszív rablóbandáktól hemzsegő Sárreő mezőkeresztesi szakaszának csendbiztosává nevezik ki. Kiváló helyismeretere alapozva Osváth néhány éven belül megtisztította a környéket a betyároktól, jóllehet bűnözői csoportok több alkalommal is tettek kísérletet meggyilkolására, a közbiztonság néhány év után jelentősen javult. Csendbiztosi hivatásának fontosságát jelzi, 24 éven át tartó tisztsége alatt nem vállalt más foglalkozást. Ebben a vészterhes időszakában, 1875-ben írta meg legfontosabb munkáját, a „Bihar Vármegye Sárreői járás Leírása” című könyvét, amiben átfogó és részletes összképet ad a Sárreő társadalmáról. A Csendőrség 1881-es felállítása után egy évvel csendbiztosi megbízatása véget ért. Erről az élménydús időszakáról több visszaemlékezése (Közbiztonságunk múltja és pandúr korom emlékei, 1905) és rendészeti, helytörténeti munkája és újságcikke is megjelent.

Orbán Balázs (1829-1890)

A Székelyföldi Lengyelfalván született. Az 1848-49-es szabadságharc alatt egy 150 fős szabadcsapat vezetője volt, Világos után emigrációba kényszerült. 1859-ben tért haza Erdélybe, ahol hamarosan bekapcsolódott a politikai és tudományos életbe. Miután többnyire gyalog járta be szülőföldjét, 1868-tól kezdte megjelentetni hatkötetes életművét, mely „A Székelyföld leírása

történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból” nevet kapta. Egyszerű és puritán életmódja miatt nevezte a köznyelv „csontbárónak”, vagy erdélyi munkássága és identitása miatt a „legnagyobb székelynek”. A dualizmus időszakában is aktív politikai szerepet vállalt, az 1870-es évektől kezdve tagja volt a törvényhozásnak, mintegy három cikluson át képviselve a berettyóújfalui választókerületet függetlenségi, 48-as programmal, egészen 1890-ben bekövetkezett haláláig.

„A világ közepe”

Az I. világháború

Az 1914–1918 között lezajló nagy háborúban Magyarország, az Osztrák-Magyar Monarchia társországaiként a központi hatalmak oldalán, Németország és Törökország szövetségeseiként vett részt. A szembenálló antanthatalmakat Nagy-Britannia, Franciaország és az Orosz birodalom tömörítette. A mindkét fél által biztosra vett villámháborús stratégia kudarca után a - történelem folyamán először - egy elhúzódó állóháború alakult ki. Magyarország ebben a világháborúban katonai-gazdasági súlyához viszonyítva erőn felül vette ki a részét: a háború négy éve alatt több mint 3 millió katona járta meg a szerb, a galíciai és a román frontot, valamint az Isonzót. 1918 őszére a központi országok gazdasága nem bírta tovább tartani a lépést az antant hadigépezetével szemben, az októberben elszenvedett döntő katonai vereségek után, mind a magyar hadsereg, mind a Monarchia állama bomlásnak indul. A november 3-án Padovában megkötött fegyverszüneti megállapodást egy gyakorlatilag már nem létező Osztrák-Magyar Monarchia írta alá.

Az első világháború befejeztével Magyarország egy majdnem két évig tartó, zűrzavaros és kaotikus belpolitikai időszakba sodródott, aminek a

Horhty-rendszer megszilárdulása vetett véget. A világháborús vereség utolsó, és egyben legsúlyosabb következménye az 1920. június 4-én, a Versailles-i királyi palota Grand Trianon kastélyában aláírt békeszerződés volt, mely hivatalossá tette a történelmi Magyarország megszűnését.

A II. világháború

Az 1939–1945 között zajlott II. világháború minden idők legnagyobb méretű összeütközéseként vonult be a történelembe. A Németország vezette tengelyhatalmak tömbjét Olaszország és a Japán Császárság alkotta, velük szemben Nagy-Britannia, Franciaország, az USA és a Szovjetunió katonai blokkja, a szövetségesek harcoltak.

Hazánk 1941 áprilisában, Jugoszlávia feldarabolásakor, a tengelyhatalmak oldalán, Németország szövetségeseként lépett be a háborúba. 1941 júniusában célpontot tévesztett szovjet repülőök bombatámadást hajtottak végre Kassa és Munkács környékén, aminek okán Magyarország hadat üzent az elkövetéssel vádolt Szovjetunióknak. Ezzel a lépéssel az ország végleg elköteleződött a tengelyhatalmak mellett, ami miatt későbbi tragikus sorsát nem kerülhette el: a Szovjetunióban elszenvedett vereségek után, 1944-ben az ellentámadásba átmenő Vörös Hadsereg elfoglalta Magyarországot. A megszállás eredményeként hazánk – Kelet- és Közép-Európával egyetemben – több mint 40 évig a Szovjetunió befolyása alá került.

Bihar központjaként. A két világháború közötti Berettyóújfalu.

Berettyóújfalu 1921 előtt nagyközségi formában működve Bihar vármegye egyik járásközpontjaként mintegy 19 település központja, a térség – elsősorban kereskedelme által – gazdasági és kulturális csomópontja. A trianoni diktátum értelmében a vármegye 10 609 km² területének és 582 132 fős lakosságának 75%-át Romániához csatolták. Berettyóújfalu a dualista időszak kezdete óta tartó városiasodását figyelembe véve az új megyeszékhely kijelölése sem érdemi vita, sem mérlegelés tárgyát nem képezte, így 1921. január 1. után településünk lett Csonka-Bihar vármegye központja. A tragédia miatti kényszerfordulat Berettyóújfalu történetében igen ambivalens élethelyzetet eredményezett. A megyeszékhellyé alakulás feladata, az elsősorban anyagi, infrastrukturális és közigazgatási kritériumok teljesítése a települést addig soha nem látott kihívások elé állította. További súlyos problémát okozott a vármegye elcsatolt részéről és Erdély más területeiről érkező menekültek helyzete: a Bihar újjászervezésén fáradozó köztisztviselők és közalkalmazottak szociális

ellátása és egzisztenciális kárpótlása is erőn felüli kapacitást követelt, nem beszélve a vagonlakók létminimum alatti helyzetéről. A központtá válással ugyanakkor a már említett, több évtizede zajló városiasodó folyamat is új értelmet és lendületet nyert: a „faluváros” – ahogy a korszakban nevezték, utalva a település kettős identitására – az egyértelmű kényszerpálya ellenére is történetének leggyorsabb és legnagyobb mértékű fejlődésén ment keresztül. 1921 és 1928 között zajlottak le a korszak legnagyobb beruházásai: többek között ebben az időszakban adták át az új vármegyeháza épületét, az országban első Leventeházat és Gazdatanácsadó Állomást, és a csonka vármegye első egyetlen egészségügyi intézményét, a Gróf Tisza István Közkórházat.

Cserkészzet Biharban

A cserkészzet egy önkéntes, vallásos, pártpolitikától független ifjúsági mozgalom, amely mindenki számára nyitott, származástól, nemtől, társadalmi és vagyoni helyzetétől, valamint vallási meggyőződéstől függetlenül. Célja testen-lélekben ép, hazaszerető, önálló és talpraesett, természetbarát fiatalok jellemformálása, gyakorlati nevelésen keresztül. A cserkészzet kialakulása a 20. század elejére nyúlik vissza, elméleti és gyakorlati megalkotója Sir Robert Badell-Powell (cserkésznevéen Bi-Pi) brit tábormok volt. A cserkészmozgalom 1908-as angliai megalakulása után csakhamar nemzetközi méretűvé vált és rövid időn belül Magyarországra is eljutott. 1914-ben már több mint 3000 cserkészt tartottak számon az országban. Az első világháborús veszteségek,

majd a trianoni diktátum megtizedelte az ország cserkészlétszámát. Mindezen negatívumok ellenére a magyar cserkészmozgalom 1920-tól kezdve dinamikus fejlődésnek indult, és csakhamar az európai cserkészzet központjává vált. A talpra állás időszakában a mozgalmat Csonka-Biharban is új alapokra kellett fektetni, külön hangsúlyt adva a nemzeti összetartozás érzésének. A cserkészmozgalom egységes irányításának és támogatásának céljából szervezték meg 1928-ban a Biharvármegyei Intéző Bizottságot, melynek elnökévé dr. Fráter László alispánt, az ifjúsági egyesületek lelkes barátját és pártolóját választották meg. A bizottság a vármegye közéleti és társadalmi vezetőiből pártoló tagokat toborzott, akik évi anyagi hozzájárulásukkal is segítették a bihari cserkészmozgalmat. A hivatalok és a lakosság is megbecsülte a cserkészmozgalmat, a községek pedig költségvetésükben gondoskodtak a csoportokról. A debreceni IX. cserkészkerület ellenőrző tisztje és a Bihar vármegyei cserkészvezető tisztje dr. Barcsay Károly volt, aki 1943-ban az utolsó Nemzeti Nagytábort szervezte meg a második bécsi döntéssel visszacsatolt partiumi Barátka-Jádremetén.

A leventemozgalom

A trianoni békeszerződés értelmében Magyarország kénytelen volt megszüntetni az általános hadkötelezettséget, és minimális létszámúra csökkenteni hadseregét, ezzel az ország fegyveres védelem nélkül maradt. Ennek a korlátozásnak a megoldására hozták létre a speciális magyar intézményt, a leventemozgalmat, mely – hivatalosan a testnevelési törvénybe bújtatva – a katonai előképzést hivatott pótolni. A szervezetebe kezdetben azok a 12 és 21 év közötti fiúk kerültek, akik kimaradtak az iskolából, 1924-től pedig minden tanulmányát befejezett diák számára kötelezővé tették a leventeképzést. A testnevelés mellett nagy hangsúlyt fektettek a nemzeti szellemű nevelésre, és a keresztény vallás alapértékeinek átadására. Az oktatáshoz hasonlóan

kiemelt jelentőséggel bíró leventemozgalom Biharban 1925 tavaszán bontott zászlót, Berettyóújfalu Járás Levente Egyesületének megalakulásával. A vármegye erőn felüli szervezőmunkájának köszönhetően – másfél éven belül a megye valamennyi községében jelen van – egy lendületes sikertörténetet produkálva 1927 őszére Bihar az országos mozgalom egyik zászlóshajójává nőtte ki magát. A gyors terjeszkedést és eredményeket a megye vezetősége, különösen dr. Fráter László hozzáállása indokolta, aki főszolgabírói, majd alispáni tisztségében a központi elvárásokat is felülmúló fanatizmussal hirdette Csonka-Bihar életképességének sikeres ifjúságpolitikájában rejlő zálogát, amihez alapvetően szükséges egy jól működő leventeintézmény. Ennek megfelelően, 1927. október 16-án került átadásra az ország első Leventeháza, mely országos visszhangot és elismerést váltott ki. Mi sem jelzi ezt jobban, minthogy az intézményt személyesen a kormányzó, vitéz nagybányai Horthy Miklós érkezett felavatni.

Az 1956-os forradalom Biharban

Berettyóújfaluban a budapesti eseményeket követő harmadik napon, 1956. október 26-án vonultak először utcára az emberek. A forradalmi cselekvések első lépéseként több középület homlokzatáról leverték vagy lefestették a gyűlölt rendszert megtestesítő szimbólumot, a vörös csillagot. Délutánra a nagyjából 800–1000 főre duzzadt tömeg a református templomnál gyülekezve, a pártbizottság székháza elé vonult, (a mai ruhayár épülete) ahol az épület zászlajából kivágták a rákosista címet, majd a főtéren lévő szovjet emlékművet – többszöri próbálkozás után is sikertelenül – próbálták meg ledönteni. Ugyanezen a napon a helybeli forradalmárok egyik vezetője, Gaál „Gaszti” János vezetésével a fegyveres összecsapás elkerülése érdekében a határőrlaktanyához vonultak, ahol a laktanya parancsnokát a be nem avatkozásra szólították fel. Gál Mihály őrnagy ezt a kérést megtagadva riadót rendelt el, és sortűz vezénylésére készült. A honvédek, és a tisztek többsége azonban a forradalom mellé állva a parancsot megtagadta, Gál Mihály őrnagyot pedig őrizetbe vették és Debrecenbe szállították. A következő napon a község házában megalakult a járási és a községi forradalmi bizottmány. Előbbi elnökének dr. Dubay Miklós orvost, utóbbinak pedig Balogh József kovácsmestert választották. A bizottmány lakossághoz intézett kiáltványához a békés átalakulás segítése céljából létrejött 15 munkástanács is csatlakozott. Berettyóújfaluban tehát a forradalom hatalomátvétele vérontás és atrocitás nélkül zajlott le. Az alig megkezdett intézkedéseket a szovjet beavatkozás szakította félbe. A forradalom leverését követő megtorlások a bihari térséget sem hagyták érintetlenül. A forradalomban résztvevők letartóztatása 1957 márciusában kezdődött.

A novemberben létrehozott karhatalmi szakasz, a hírhedt Pócsi-különítmény (közkeletű nevén a „pufajkások”) rémtetteinek következményeként Gaál „Gaszti” János és Gál Lajos nagyrábéi lakos a súlyos fizikai bántalmazásokba belehalt, emellett több tucat ember szenvedett el olyan szintű verést, melyből hátralévő életükben képtelenek voltak teljesen felépülni. Berettyóújfaluban összesen 17 forradalmárt ítélték el, a legsúlyosabb, mintegy 9 éves börtönbüntetést a bizottmány elnöke, dr. Dubay Miklós kapta. A bizottmány tagjai közül dr. Ormay Géza 4 év, Szántó Béla 6 év, Csontos András 4 év, Nagy István 3 év, Csóra József 4 év, Benei Sándor 4 év börtönt kapott.

Az iparosítás időszaka

Az 1960-as évek második felében kezdődő országos méretű iparosítás Berettyóújfalu életében is komoly fordulatot eredményezett. Az évtized végén meginduló befektetéseknek köszönhetően a település az elkövetkező években története legnagyobb és leggyorsabb ipari növekedésén ment keresztül. A legnagyobb beruházások közé tartozott az Elzett Gyár első részlegének átadása, mely az elkövetkező években további üzemrészekkel bővült. Megtörtént a Fűszért, a Ruhagyár és a Tejporgyár üzemének jelentős bővítése, valamint a Malom 1000 vagonos gabonátárolójának megépítése. Elindult a Sütőüzem, valamint a Borsodi Sörgyár lerakatának berettyóújfalui működése. A Ruházati Kiskereskedelmi Vállalat megépítette 400m²-es áruházaát, a helybeli Áfész pedig nagyméretű terjeszkedésen ment keresztül. Felépültek a KPM útmesteri, a Víz-és Csatornamű és a Titász telephelyei, valamint egy új üzemanyag-töltőállomás. Az infrastrukturális beruházások is jelentős munkaerőt vonzottak a településre, ezekben az években ment végbe többek között a szennyvízhálózat kiépítése, a víz-és villanyhálózat bővítése, egy 100 férőhelyes óvoda, a Morotva lakótelep felépítése, valamint számos út- és járdaszakasz kiépítése. Az ipari modernizációnak köszönhetően a település népessége az országos átlagot is meghaladva ugrásszerűen növekedett: Berettyóújfalu népessége 1971-ben 14000, 1980-ban már 16500 főre gyarapodott. A munkavállalók nagy része – majdnem 5000 fő – ekkor már az ipar és a jelentős mértékben erre épülő szolgáltatászektorban dolgoztak. Az iparosodás bő másfél évtizede egy rendkívül prosperáló, a 20. század második felének sikerfejezeteként vonult be városunk történetébe. Ez a nagyjából tizenöt éves dinamikus gazdasági és infrastrukturális innováció időszaka döntő mértékben járult hozzá Berettyóújfalu várossá való felminősítéséhez.

A várossá alakulás útján

A dualizmus és a két világháború közötti korszakban is városi ambíciókat dédelgető Berettyóújfalu Hajdú-Bihar megye 1950-ben való megalakulása után, a Hajdúság mellett „elvezve”, ezirányú céljait kénytelen volt félretenni. A státusz kérdés az 1970-es évektől kezdődően kerül ismét napirendre: az 1971-ben meghirdetett Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció célja számos település – köztük Berettyóújfalu – várossá fejlesztése volt. Ezen folyamat kezdő lépésének tekinthető a szomszéd település Berettyószentmártonnal való egyesülés 1970-ben, ami után a nagyközség középfokú központtá felminősítve önálló pénzügyi és gazdálkodási jogkört kapott. A közigazgatási változások után – megfelelő állami segítségnyújtással – kezdetét vehette a település modernizációja. Az előtérbe került ipar haladása más ágazatok, elsősorban az egészségügy és az oktatás javulását is elősegítette. A megnövekedett lakosságszámmal lépést tartandóan ezekben az években a berettyóújfalui dr. Zöld Sándor Kórház nagyarányú fejlesztéseken és állomány-növelésen esett át, a településen tanuló diákok száma pedig 1979-ben elérte az 1600 főt, méltán alapot adva a kortársak által adott „iskolaváros” elnevezésre. A várossá való kinevezést a '70-es évek közepén ugyan még nem javasolták, a gyors ütemű, minden szegmenst érintő növekedés hatása belátható időn belül hozta meg eredményét: 1979. január 1-i hatállyal Kállai Gyula miniszterelnök – Berettyóújfalu szülötte – Berettyóújfalu települést hivatalosan is várossá nyilvánította.

A Sárrét peremén

A Sárrétnek nevezett térség a Berettyó, a Sebes- és Fekete-Körös alsó folyásának egykori árterületén található, a mai Békés és Hajdú-Bihar megyékben. Az újkőkortól kezdve folyamatosan lakott volt e vidék, jelentős részét víz és zord mocsár borította egykor, melyet a bihari hegyekből lezúduló folyók alakítottak ki és tápláltak. Az így keletkezett nehezen megközelíthető helyek természetes védelmet nyújtottak lakói számára. A manapság is általánosan elfogadott Sárrét elnevezés csak a középkor végén kezdett elterjedni a korábban használt Nagysár helyett. Két kisebb táj alkotja: a Berettyó-Körös vidék nyugati kistáját, a Püspökladány, Szerp, Sárrétudvari, Biharnagybajom, Nagyrábé, Bihartorda, Bakonszeg, Darvas, Füzesgyarmat, Szeghalom, Dévaványa, Túrkeve, Kisújszállás és Karcag által bezárt területet Nagy-Sárrétnek, míg délkeleti kistáját, a Komádi, Csökmő, Szeghalom, Vésztő és Magyarhomorog határai között fekvő területet Kis-Sárrétnek nevezzük. A települések főleg a mocsárvilágon kívül, annak peremén, a száraz széleken helyezkedtek el, kivétel ez alól Szerp és Komádi. Az árvízjárta legelőkön nomád és félnomád állattenyésztés zajlott. A lecsapolások előtt szántani és vetni csak az állandó vízmentes területeken, azaz a szigeteken lehetett. Az árvízvédelmi szempontból jelentős foggazdálkodásnak köszönhetően a folyó árvíz idején feltöltötte a korábbi folyómedreket, így csökkentve a folyó vízszintjét és pusztítását, eképpen biztosították az öntözővizet a szárazabb területek számára. A társa-

dalom peremén élők körében a pákászat volt a sárréti táj sajátos foglalkozása, mielőtt a hatalmas mocsárvilág az 1860-as években lecsapolásra került, ezáltal a helyi lakosság ezen része a vízi életmódról áttérhetett az intenzív gabonatermesztésre és istállózó állattenyésztésre. Az utókor O'sváth Pál és Szűcs Sándor írásai által ismerkedhet meg közelebbről ezzel, az egykoron térségünkben található természetes „csodaországgal”.

Pákászok

A pákászok a mocsárvidék halászó, vadászó, gyűjtögető életmódját folytatták, a mocsár mélyén nádból, gyékényből, sárból készült pákászkunyhóban éltek. Elnevezésük a páka szóból ered, mely a nád és a gyékény buzogányalakú virágát jelenti, amit a réti emberek tűzgyűjtáshoz és páratölteléknek gyűjtöttek és használtak. Tudunk olyan pákászkokról, akik pusztá kézzel is tudtak halat fogni, de a tapogató, a varsa és a vész is a kedvelt halászati eszközeik között szerepelt. A tapogató egy buraszerű háló, amelyből a hal nem tud kiúszni, míg a varsa olyan vesszőből font háló, amivel a víz fenekéről lehetett kifogni a halat. A vész – vagy veszeje – nádból készült, melyet a kerítéshez hasonló, vízbe vert karók tartottak és a halakat az úgynevezett vészfejbe terelték, ahonnan hálóval szedték ki azokat. A pákászok vadászat útján jutottak húshoz és szőrméhez, illetve közülük kerültek ki a farkasvadászok is, általában veremmel, lándzsával és ostorral fogták a farkast, jól ismerték az állat természetét. A menyétet, görényt, borzot, nyulat, rókát hurokkal és csapdával fogták, a vaddisznót veremmel. A réti méhészkedést is a pákász tevékenységei közt találjuk, kunyhóik körül akár 50–100 méhcsaládot tartottak, de a vadméhek mézét is begyűjtötték. Folyóinkat olyannyira ismerték, hogy a vízi személy- és teherszállítást is pákászfoglalkozásnak tekintették, meg tudták különböztetni a Berettyó, a Körös és a Tisza vizét színük és folyásuk alapján. Télen, a befagyott vizeken lábbelijükre erősített jégpatkó segítségével közlekedtek. Ehető mocsári növényeket, vadmadarak tojásait, színes tollait gyűjtögették, valamint a különböző vízimadarak szelídítésével is foglalkoztak. Ez a Sárrétre jellemző életforma a földrajzi viszonyok hatására alakulhatott ki, hiszen a nagy kiterjedésű vizes terület rákényszeríthette a szegényebb, esetleg a paraszti munkára nem alkalmas embereket erre a gyűjtögető, falvaktól távolabbi életmódra.

A Sárrét állat- és növényvilága

A sárréti vízi élővilág hihetetlen gazdagsága egykor természetesnek számított. Az itt élő emberek legkedvesebb madarának a darut tekinthetjük, de

ezen kívül nagyszámban fészkeltek a térségben vadludak, túzokok, vadkacsák, kócsagok, gödények, gémekek, valamint sirályok is. Halak közül a csuka, a ponty, a compó, a harcsa, a süllő, a sügér, a kárász és a kecsege élt a Sárrét vizeiben. A rák és teknősbéka sem ment ritkaságszámba, ahogy a nadály, vagy másnéven az orvosi pióca sem. A természet sokszor a mocsári békáktól volt lármás, de a piros szitakötő és az erdei nádibagoly nevű lepkefaj is szívesen élt itt. A vízben élő ragadozó emlős, a vidra is kedvelte a Sárrét vizes területeit, hiszen a halak és piócák megfelelő táplálékot jelentettek számára. A kiterjedt lápok között éltek a nádifarkasok – másnéven az Arany János Toldi című művéből is ismert toportyán – melyek a téli hidegben akár a közeli falvakba is bemenészkedtek. A Sárrét egyik fontos növénye a gyékény, amit főleg a kosárkötésben hasznosítottak, de sokkal több felhasználási módját ismerjük a szintén nagy jelentőségű nádak. Azon kívül, hogy a cserekereskedelem alapját képezte a nád, megtalálható a ház falában, a ház tetejében, a kemencében, a kéményben és az udvar kerítésében, szintén készülhetett nádból seprű, tutaj, valamint a növény buzogányával töltötték meg a párnákat. Egy időben hatalmas fűzfaerdők, tölgyerdők jellemezték e vidéket, a folyózugok felszínét sulyom, békatutaj, és más hasonló szépségű vízivénnyek borították. A mérgező gyilkos csomorika vagy másnéven vízibürök is kedvelte a sárréti nádasokat, de gyógynövények is fordultak elő a térségben, mint az orvosi zilizként ismert fehér mályva, amit sebgyógyításra és toroköblögetésre használtak. A lecsapolások és a folyók szabályozása után eltűntek a nádasok, kiszáradtak az erek, valamint az addig hangosan éneklő vízimadarak és vadon élő állatok elnémultak és elköltöztek.

Boszorkánykonyha

Méhészet

A méhészkedés a Honfoglalás óta az egyik legősibb tevékenység, az állattenyésztés és a növénytermesztés mellett. Az első írásos emlékek már a Tihanyi apátság alapítólevelében is fellelhetők.

A méhészkedés legkorábbi formája a kasos méhészkedés, amellyel évezredekig foglalkoztak. A kasok nagy előnye, hogy olcsó volt az előállításuk, szalmából, gyékényből és vesszőből készültek. Hátránya azonban, hogy a családot nehezen lehetett megvédeni, illetve kevés mézet lehetett így előállítani. Napjainkban a méhészkedés ezen ága hanyatlóban van, helyét a kaptáros méhészkedés vette át.

A kaptár a méhész egyik legfontosabb, de legdrágább felszerelése. A kaptárnak több fajtája is van, minden méhész a saját igényeinek megfelelően választja ki, a számára megfelelőt. Nem mindegy ugyanis, hogy a méhész méztermelésre vagy méheladásra rendezkedik be.

Minden kaptár egy-egy méh családot lát el. Ennek súlya normál állapotban körülbelül 20 kg, de nyáron, akár a 100 kg-ot is elérheti. A családok háromtagúak: az anyaméh, a munkások és a herék. A kaptáron belül egy anya található, akinek a fő feladata a szaporodás, élettartama várhatóan 2-3 év.

A méhészek az anyát a kikelés évének megfelelően, a hátán egy színes pöttytel megjelölik. A munkások feladata összetett, a gyűjtést, a lép építését végzik, továbbá takarítanak, szellőztetnek és védik a kaptárt a betolakodóktól. A herék kizárólag a szaporodás folyamatában vesznek részt, a család egyéb munkájában nem.

Mint már említettük tehát a méhek, azon belül is a dolgozók egyik feladata a virágpor és a nektár begyűjtése, amelyből a méz készül. A méh a szervezetében alakítja át ezeket a hozzávalókat mézzé. Ehhez egy speciális enzimet használ, amelyet emésztőnedvekkel kever össze az úgynevezett mézgyomorban. Hazaérve a méhek ezt a speciálisan összekevert híg folyadékot a lépek sejtjeibe töltik. Végül szárnyuk lebegtetésével segítik elő a folyadék besűrűsödését, víztartalmának lecsökkenését.

A házi méhekre sok veszély leselkedik, helyzetük csak a méhésztől függ. Problémát okoznak az ellenséges rovarok, mint a darazsak és az atkák, továbbá a különböző vegyszerek és betegségek. A méhek maguk is próbálkoznak védekezni, fegyverük a propolisz, amely tisztítja a levegőt a kaptárban, továbbá véd a betolakodók és a baktériumok ellen.

A mézet korábban élelmiszerként használták, illetve a népi gyógyászatban volt nagy szerepe. Mára már sokoldalúvá vált a felhasználhatósága: az élelmiszeripar, a gyógyszeripar és a kozmetikai cégek is használják. Ennek fényében fontos a méhek védelme, amiért mi magunk is sokat tehetünk, nyírjuk ritkábban a fűvet és ültessünk méhbarát virágokat, mint a selyemfű, körömvirág, mézvirág vagy a díszmák.

Gyógynövények

Gyógynövénynek nevezünk minden olyan növényt, amelynek gyógyászati célú felhasználását valamilyen hivatalos forrás engedélyezi.

Ezen növények jótékony hatásait már az ősi kultúrákban is ismerték és tudatosan termesztették. Magyarországon az 1915-ben alapított Gyógynövénykísérleti Állomás kezdte meg a vadontermő gyógynövények gyűjtését és termesztését. Munkájukat később a Gyógynövénykutató Intézet és Herbária Központ vette át.

A gyógynövények termesztése és gyűjtése komoly szakértelmet kíván, hiszen ismerni kell a növények tulajdonságait, hogyan kell leszedni, tárolni és szárítani, úgy, hogy azok később felhasználhatóak legyenek. Gyűjteni csak egészséges, tiszta és féregmentes növényeket szabad, napsütéses és száraz időben. Érdemes kerülni a forgalmas utakat, vasutakat, legelőket és műtrágyázott

szántóföldeket. Műanyag zacskóban nem érdemes tárolni a leszedett növényeket, másképp befüllednek és a szárítást követően megfeketednek. Célszerű inkább papírdobozban, vesszőből készült kosárban, papírzacskóban vagy hálóban tárolni. Csak a teljesen száraz növényeket csomagoljuk el, védjük a nedvességtől, a fénytől és a fémekkel való érintkezéstől.

A gyógynövények manapság reneszánszukat élik, nem véletlenül. A régi népi gyógyászatban igen széles körben használták a különböző betegségek kezelésére, ez a tudatos és természetközeli magatartás pedig napjainkban is jellemző. A fájdalomcsillapítástól, az emésztési problémákon át, a vérzéscsillapításig mindenre használtak gyógynövényeket. Mindezek mellett rengeteg vitamint is tartalmaznak, többek között A, B, C és E vitamint.

Korábban a népi gyógyászatban volt igen jelentős szerepe a gyógynövényeknek, napjainkban jóval szélesebb körben zajlik a felhasználásuk. A gyógyszeriparon túl az élelmiszeripar, a kozmetikai ipar, a bőrpar, valamint a dohányipar is hasznosít gyógynövényeket. Emellett jelentős szerepet kap az állatorvoslás területén is.

Élet-út – Bihari hagyományok a bölcsőtől a koporsóig

Berettyóújfaluban és a környező településeken a 20. század közepéig az élet évszázadok alatt kialakult hagyományok között folyt. Az élet egyik fontos célját a családalapításban látták, az önmaguk folytatását jelentő gyermekekben. A hiedelmek végigkísérték eleink életét, az egyes életfordulókhoz számtalan szokás, hagyomány kapcsolódott. Ezeket jelentős mértékben befolyásolta az adott közösség társadalmi rendje, a vagyoni viszonyok, az egyház stb. A Bihari Múzeum új néprajzi kiállítása ezeket a hagyományokat, az életfordulókhoz, életszakaszokhoz kapcsolódó használati tárgyakat, dokumentumokat idézi meg interaktív módon.

Tartson velünk, lépjen be a kiállítóterembe az élet kapuján, haladjunk végig a jelképes élet-úton, ismerjük meg a bihari hagyományokat a bölcsőtől a koporsóig!

„Tente, baba, tente...” – Születés, kisgyermekkor

Az új élet kezdetéhez, a születéshez, az újszülötthöz számtalan szokás, hiedelem kapcsolódott.

A második világháború végéig a szülés legtöbbször az anya otthonában történt. A szülés levezetője a babaasszony volt. Az anya a szülés után 6 hétig gyermekágyat feküdt. Ez idő alatt a komaasszonyok, rokonok, szomszédok,

ismerősök látták el főtt étellel. Ebédre tyúkhúslevest, paprikás csirkét, rántott csirkét vagy rántott húst vittek krumplival, rizzsel, mártással, uzsonnára madártej, tejberizst, süteményeket kapott a gyermekágyas asszony. Ezt a szokást komatál-vitelnek nevezték.

A csecsemő bölcsőben feküdt, párnába pólyálva. Pólyája alá tojást dugtak, hogy egészséges, kerekded legyen, mint a tojás. Az anya feje alá, lábához és a gyermek bölcsőjébe kést, villát, fokhagymakoszorút tettek, a karjára piros szalagot kötöttek rontás ellen. De megvédehették a csecsemőt a rontástól kakukkfűvel, az apja gatyájával, gatyamadzaggal, kifordított ruhával is. A házban egész éjjel égett a mécses vagy a lámpa, nehogy bemenjen a szobába az ártó szándékú boszorkány.

Állásra kis, kerek lyukú székben, az ún. állókában, járásra kézfogással vagy a kerek járókával tanították a gyermeket.

„Ábécédé” – Gyermekkor, iskola

A paraszti közösségben a gyermekek a játék, a rájuk bízott feladatok révén belenevelődtek a munkaközpontú paraszti társadalomba. Fokról fokra elsajátították, megalapozták, azokat az ismereteket, közösségi tudást, amire későbbi életükben elengedhetetlenül szükségük volt. A munkának nemcsak értékteremtő, hanem fontos értékmérő szerepe is volt. Hatéves kortól kezdve a kisgyermeket már munkára fogták: eleinte a libák legeltetését bízták rájuk. A lányok nagyobb gazdák kisgyermekére vigyáztak, pesztonkának álltak.

A kisgyermek egyszerű játékaikat saját maguk, ritkán a felnőttek segítségével készítették el. Ilyenek voltak például a lányok kukoricacsutkákból, rongyból készült babái, a fiúk kórógazdaságai: jószágok, szekerek, gereblye, borona, kút, vályú. Ezekkel a játékokkal a felnőttek munkáit utánozták.

A török kiűzése utáni időszakban, a 17. század végén alakultak meg területünkön az első egyházi iskolák. Az Eötvös-féle népoktatási törvény vezette be 1868-ban az általános tankötelezettséget, 6–12 éves korig. A falusi iskolákban ún. osztatlan oktatás folyt: egy-egy tanító egyetlen helyiségben, egyszerre foglalkozott minden korcsoporttal. Az elemi ismeretek közé számított az írás-olvasás, a számtan, de tanultak a gyermekek az iskolában hit- és erkölcs tantervet is, osztályzatot kaptak éneklésre, rajzolásra, testgyakorlásra. Berettyóújfaluban az elemi iskolákból kikerült gyermekek oktatására 1905-ben alapította meg Brózik Dezső a Községi Önálló Gazdasági Népiskolát, amelyet néhány év múlva követett a derecskei intézmény is. Az 1910-es években kezdték el szervezni a nagyobb településeken (Berettyóújfaluban, Derecskén) a polgári fiú- és leányiskolákat, Magyarország trianoni területvesztése után

a környék gazdalfjai számára Magyar Királyi Téli Gazdasági Iskola létesült. A két világháború közötti Magyarország jellegzetes ifjúsági szervezete volt a leventeintézmény, illetve a cserkészmozgalom is ekkor élte virágkorát.

„Szerelem, szerelem” – Párválasztás

A gyermekkorból kinőve a lányok 15-16 éves korban eladósorba kerültek, a fiúk 16-18 évesen léptek a legények soraiba. A lányok ekkorra megtanultak szőni, fonni, főzni, kenyeret sütni. Elkészítették a stafirungjukat: a festett ládában elhelyeztek minden olyan maguk szőtte textilféleséget (ágynemű, törölköző stb.), amire majd háziasszonyként szükségük lehetett. A fiúk ismerték a földművelés, állattartás alapjait, tudtak kaszálni, szántani-vetni, jól bántak a nagy jószággal.

A fiatalok társas életében az ismerkedést elősegítő közös munkaalkalmak közül a legjelentősebb az őszi dörzsölő és a téli fonó volt. Vasárnap délutánonként táncolót vagy cuhárét, gyepi bálokat rendeztek.

A leányok különböző jósló hagyományokkal igyekeztek megtudni, ki lesz a férjük. A legények választottjuknak maguk vagy egy ügyes kezű társuk által készített munkaeszközt (mángorlót, sulykot, rokkát, guzsalyt, orsót), vagy vásárban vett pántlikát, mézeskalácsszívet ajándékoztak.

A fiatalok párválasztásába – különösen a módosabbaknál – a család is beleszólt, elsősorban az apa és a nagyszülők szava volt a döntő, a legfontosabb szempont a vagyon volt. („Suba subához, guba gubához”) Szigorúan ügyeltek arra, hogy református legény református leányt vegyen el feleségül.

A leánykérőbe érkező, nem kívánatos legénynek látogatása után az „ottfeljezett” szűrét kitették a házból.

„Mikor a menyasszonyt...” – Esküvő, lakodalom

A házasságkötés az egyén életében rendkívül jelentős esemény volt, az esküvő napját a közösség tagjaival együtt élték meg. A lakodalmi szokások a hagyomány által meghatározott sorrendben követték egymást.

Ha elhatározás született két fiatal életének összekötéséről, először történt a megkérés, majd az igenlő válasz után az eljegyzés, aminek a század elején kézfogó, majd jegyváltás volt a neve. Ezután vette kezdetét a lakodalmi előkészületek sora: az esküvő előtti vasárnap délután a lányos háznál volt a csigacsináló.

A lakodalom levezetője a vőfély volt, egy héttel az esküvő előtt hívogatta a vendégeket. A lakodalom minden mozzanatát ő vezényelte le a menyasszony

kikérésétől a menyasszonytáncig, a lakodalmi ételsort rigmusokkal ő vezette be. Éjfél után egy-két óra körül került sor a kontyolásra. A menyasszonyt a szomszédban öltöztették fel kontyolóruhájába. Haját kontyba tekerték, és kendővel bekötötték. Biharban a kontyolóruha az 1950-es évek végéig fekete színű volt.

Mindennapi kenyerünk... – Az új család

Az új házaspár mindennapjait az egyre gyarapodó család megélhetésének előteremtése határozta meg.

A női munkák főként a ház körül zajlottak, hetente került sor kenyérsütésre. A férfiak a gazdálkodással foglalkoztak. A kenyérnek való gabonát is maguk termelték meg, a betakarításban a nyári hónapokban az egész család részt vett.

„Temető kapuja” – Halál, temetés

A régiek az élet részének tekintették a halált. A közösség tagjai ilyenkor sem maradtak magukra. A súlyos beteget, haldoklót rokonok és ismerősök meglátogatták, elköszöntek tőle.

A hiedelem szerint a halál bekövetkeztének pillanatában száll ki a lélek a testből. A halott feje alól kivették a párnát, szemét lefogták, fémpénzt tettek rá, az állát felkötötték. A halál beálltakor az órát megállították, a tükröt letakarták egy kendővel. A megboldogultat megmosdatták, felöltöztették.

A felöltöztetett halottat kinyújtóztatták, majd amikor meghozták a koporsót, felravatalozták.

A temetés körüli teendőkben a családnak a funerátor, fonerátor vagy halottasember segített. A halál hírének elterjedésével a rokonok, komák, jó ismerősök halottlátogatóba, halottlátóba mentek. A hozzátartozók és ismerősök éjszakai virrasztással adták meg a tiszteletet a halottnak.

A temetés napján a halottas házat feldíszítették, fekete drapériával övezték az ajtókat, fekete szövettel borított ravatalra helyezték a koporsót, amit a halott hozzátartozói, a gyászosfelek álltak körül. A szertartás végeztével a koporsót szekérrel, vagy kézben: Szent Mihály lova segítségével vitték ki a temetőbe, később a gyászokocsira tették.

A sír helyét a fűtől való fa jelölte. Ez a reformátusoknál akácfaiból faragott csónak alakú fejfa. A sír végébe lábtúl való fát tűztek. Mindkettőt feketére festették. A reformátusoknál a fejfára szomorúfűz motívumot faragták, és az ABFRA („A boldog feltámadás reménye alatt”) betűszót vésték.

Bihari irodalmi értékek

Berettyóújfalu és környékének irodalmi alakjai közt kiemelkedő helyet foglal el Nadányi Zoltán, költő, műfordító, Bihar vármegye főlevéltárosa. 1892-ben Feketegyőrös községben született elszegényedett nemesi családban. Elemi iskolai tanulmányait magánúton végezte, majd Nagyváradon a főgimnáziumban érettségizett és a Jogakadémián tanult. Házasságkötése után a bakonszegi családi birtokon telepedett le, majd 1926-ban Berettyóújfaluba költözött és Bihar vármegye levéltárosává nevezték ki. Tevékenyen részt vett a város kulturális életének alakításában. Költészetének egyik fontos témája a szerelem, illetve a női szépség dicsérete. Verseiben faluvárosnak nevezi Berettyóújfalut. Az Ezüstkert c. kötetében a Piripócs ciklus satíráiban megjeleníti a település jellegzetes alakjait. 1955-ben Budapesten halt meg.

1935-ben Szabó Pál, Sinka Istvánnal és Barsi Dénessel alapította a Kelet Népet, amely a népi írók jelentős folyóirata volt. 1935-ben Berettyóújfaluban, az egykori Községháza épületében elhelyezkedő nyomdában nyomtatták a folyóirat első számait. Az alapítók egyszerű paraszti származású, ugyanakkor nagy tudásvágú, elhivatott emberek voltak, akik a hozzájuk hasonló sorsú tehetséges parasztköltők számára akartak megjelenési lehetőséget biztosítani. A Kelet Népe később országos jelentőségű folyóirattá fejlődött. Utolsó főszerkesztője Móricz Zsigmond volt. Az ő halálával a folyóirat is megszűnt.

A bihari tájat vallotta szülőföldjének számos klasszikus magyar alkotónk, mint Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Arany János, Miklós Jutka, Konrád György stb.

Szakmai lektor:

Dr. Vajda Mária (*Élet-út – Bihari hagyományok a bölcsőtől a koporsóig*)
Mazsu István tájegységvezető, Hortobágyi Nemzeti Park – Bihari-sík Tájegység
(*A Sárrét peremén*)

Forgatókönyv:

Bagdi László (*Régiékből Újfalú; „A világ közepe”*)
Balogh Csaba (*Volt egyszer egy újkőkori világ*)
Csarkó Imre (*A Sárrét peremén, Régiékből Újfalú*)
Erős Anna Blanka (*Boszorkánykonyha*)
Fegyverné Marczin Vanda (*Boszorkánykonyha*)
Fekete Márk (*Régiékből Újfalú; „A világ közepe”*)
Dr. Hajdú Zsigmond (*Volt egyszer egy újkőkori világ*)
Kállai Irén (*A Sárrét peremén*)
Kondor Beáta (*Boszorkánykonyha*)
Dr. Krajczárné Sándor Mária (*Élet-út – Bihari hagyományok a bölcsőtől a koporsóig*)
Kurcz Beatrix (*A Sárrét peremén*)
Dr. Nagy Emese Gyöngyvér (*Volt egyszer egy újkőkori világ*)
Szémánné Veres Gabriella (*A Sárrét peremén; Trubadúrok, népi írók a faluvárosban*)
Török Péter (*Régiékből Újfalú; „A világ közepe”*)

A kiállításvezető szövegét írták:

Bagdi László (*Régiékből Újfalú, „A világ közepe”*),
Bocsi Zsófia (*Népek országútja; Régiékből Újfalú*),
Erős Anna Blanka (*Boszorkánykonyha*),
Fegyverné Marczin Vanda (*Boszorkánykonyha*),
Karácsony Dominik (*Ős-Kő-Művek*),
dr. Krajczárné Sándor Mária (*Élet-út – Bihari hagyományok a bölcsőtől a koporsóig*),
Kondor Beáta (*Boszorkánykonyha*),
Szémánné Veres Gabriella (*A Sárrét peremén; Trubadúrok, népi írók a faluvárosban*),
Szőke Richárd Rajmond (*A Sárrét peremén*),
Török Péter (*Régiékből Újfalú, „A világ közepe”*)

A kiállításvezető szövegét fordították:

Bálint Nóra (angol), Pop Katalin Irén (román), Szabó-Zsoldos Gábor (angol)

A kiállítás kivitelezését támogatták:

TOP-1.2.1-15-HB1-2016-00010

Nyeregre fel! Múltidéző túra a Berettyó mentén
című tematikus útvonal

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Regionális
Fejlesztési Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE